

ATRADIMAI VILNIAUS UNIVERSITETO BIBLIOTEKOS INKUNABULUOSE

Viktorija Vaitkevičiūtė | Vilniaus universiteto biblioteka
Universiteto g. 3, LT-01122 Vilnius, Lietuva
El. paštas: viktorija.vaitkeviuciute@mb.vu.lt

Vilniaus universiteto bibliotekos Retų spaudinių darbuotojų SONDROS RANKELIENĖS ir INDRĖS SAUDARGIENĖS parengta mokslo populiarinimo knyga *Bibliotheca curiosa* (Vilnius, 2016) atskleidė, kiek senosiose knygose gali slėptis įvairiausių įdomybių – ne tik buvusių savininkų paliktų įrašų, antspaudų, piešinių, bet ir įvairiausių senovinių daiktų, raštelių, laiškų, augalų ir kitokių keistenybių¹.

Čia norima pristatyti kelis įdomius radinius, aptiktus inkunabuluose, saugomuose Vilniaus universiteto bibliotekos Retų spaudinių skyriuje.

SKAIČIAVIMO ŽETONAS

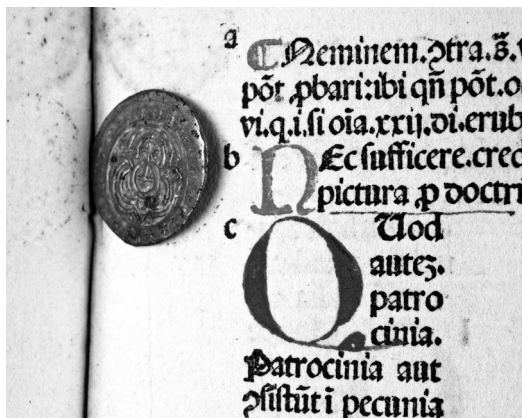
Italų kamaldulio, kanoninės teisės specialisto Graciano (lot. Gratianus, XII a.) kanonų teisės normų rinkinyje *Decretum*², išleistame Venecijoje 1493 m. Giorgio Arrivabene spaustuvėje (veikė 1483–1520), tarp 146 ir 147 lapų aptikta moneta – XVI a. vidurio Niurnbergo žalvarinis 20 mm skersmens skaičiavimo žetonas. Informaciją apie monetą patikslino Lietuvos nacionalinio muziejaus Numizmatikos skyriaus vyriausiasis muziejininkas Eduardas Remecas.

Žetonai, metaliniai monetos formos skridinėliai, visoje Europoje nuo XIII a. iki pat XIX a. vidurio buvo skirti įvairiems skaičiavimams. Jų pavadinimas kilo iš prancūziško žodžio *jeter* – „mesti“. Žetonai buvo dėliojami ant specialios skaičiavimo lentos, vadinamos abaku. Jame buvo galima atlikti įprastinius matematinius veiksmus. Paprastai reikėdavo nuo 30 iki 50 skaičiavimo žetonų. Pagrindinis jų gamybos centras buvo laisvasis Niurnbergo miestas (dabartinė Vokietija). Jame žetonus kaldino bei savo vardus ar inicialus žetonuose

1 RANKELIENĖ, SONDRA, SAUDARGIENĖ, INDRĖ. *Bibliotheca curiosa*. Vilnius, 2016, p. 134–161.

2 GRATIANUS. *Decretum (cum apparatus Bartholomaei Brixienensis)*. Venezia: per Georgium Arriva-

bene Mantuanum, 1493 10 12. [2], 2-334 [i. e. 340] lap.: signetas, 2° (Ink. 295). Žr. FEIGELMANAS, NOJUS. *Lietuvos inkunabulai*. Vilnius, 1975, Nr. 183.

Skaičiavimo žetonas VUB inkunabule

signijų – obuolys su kryžiumi, apsuptas triguba juosta. Toks apipavidalinimas būdingas nuo XVI a. iki XVII a. vidurio. Šį žetoną iš kitų žinomų XVI a. viduriui priskirtinų išskiria legendos nebuvimas – vietoj jos abiejų pusių pakraščiuose yra ornamentinė juostelė. Legenda – informatyviausias monetos elementas, nes pagal ją galima sužinoti monetą nukaldinusią valstybę, valdovą, jo titulų, ji gali suteikti labai daug žinių apie monetos kaldinimo aplinkybes, valstybės ekonominę ir finansinę padėtį, atskleisti valdovo politinę orientaciją ir ketinimus⁴. Kas ir kada šią monetą įdėjo (o gal paslėpė?) inkunabule, sunku pasakyti. Ant knygos lapo išlikusios žymės liudija ją čia buvus ilgą laiką.

Vienas pirmųjų šios *in folio* formato knygos savininkų nėra žinomas, tačiau, spėjama, gyvenęs XVI amžiuje. Priešlapyje jis paliko tekstą lotynų kalba bei gausias pastabas, komentarus veikalo paraštėse bei pačiame jo tekste. Inkunabulas įrištas XVI amžiuje – tai atskleidžia šiam laikotarpiui būdingi viršelio

Skaičiavimo žetonas aversas ir reversas

įsirašydavo pavieniai asmenys bei šeimos. Niurnbergo žetonai paplito po visą Europą ir nukonkuravo kitose šalyse gaminamus žetonus. Nuo 1550 m. iki 1606 m. jie buvo gaminami ir Vilniuje. Žetonų radiniai parodo regiono prekybos išsivystymą vienu ar kitu laikotarpiu, nes skaičiavimo žetonai daugiausia buvo prekybininkų rankose³.

Žetonas datuojamas pagal jo išvaizdą. Vilniaus universiteto bibliotekos inkunabule aptikto žetono vienoje pusėje aplink centre esančią rozetę iš eilės išdėstytos trys lelijos ir trys karūnos, o kitoje pusėje – viena iš imperijos in-

signijų – obuolys su kryžiumi, apsuptas triguba juosta. Toks apipavidalinimas būdingas nuo XVI a. iki XVII a. vidurio. Šį žetoną iš kitų žinomų XVI a. viduriui priskirtinų išskiria legendos nebuvimas – vietoj jos abiejų pusių pakraščiuose yra ornamentinė juostelė. Legenda – informatyviausias monetos elementas, nes pagal ją galima sužinoti monetą nukaldinusią valstybę, valdovą, jo titulų, ji gali suteikti labai daug žinių apie monetos kaldinimo aplinkybes, valstybės ekonominę ir finansinę padėtį, atskleisti valdovo politinę orientaciją ir ketinimus⁴. Kas ir kada šią monetą įdėjo (o gal paslėpė?) inkunabule, sunku pasakyti. Ant knygos lapo išlikusios žymės liudija ją čia buvus ilgą laiką.

odos raižiniai: mediniai kietviršiai, aptraukti ruda oda, puošta aklaisiais rėztuko bei pavieniais ornamentiniais įspaudais. Paminėtina, kad nugarėlė ir dalis kietviršių odos nuplėšta, liko tik dalis metalo ir odos kablo tipo segtuvų su dvišakės formos (paukščių galvos) kilpelėmis.

XVII amžiuje inkunabulą įsigijo Kretingos bernardinų vienuolyno

gvardijonas Jurgis Čeklinskis ir jį padovanojo vienuolynui⁵ (įrašas lap. [1]: *Georgius Czieklinski curavit et pro loco Cretingensi deputavit. Oretur pro eo*). Remiantis katalogais⁶, Čeklinskis Kretingos bernardinams yra padovanojęs ne vieną XV–XVI a. knygą. 1940 m. uždarius vienuolyną, inkunabulas atiteko Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekai (antsp.: VYTAUTO DIDŽ. UNIV. BIBLIOTEKA; Kauno Universiteto Biblioteka). Du skirtingi tos pačios institucijos antspaudai atskleidžia jos pavadinimų kaitą⁷. 1950 m. universitetą reorganizavus į Politechnikos ir Medicinos institutus, bibliotekos knygos atiteko įvairioms institucijoms. 1952 m. šį inkunabulą perėmė Vilniaus universiteto biblioteka.

ĮRAŠAI LIETUVIŲ KALBA

Prancūzų teologo dominikono Petro de Palude (pranc. *Piere de la Palud*, apie 1277–1342) pamokslų, skirtų gavėnios laikotarpiui, rinkinyje *Sermones quadragesimales Thesauri novi*⁸, išleistame Strasbūre 1487 m. Martino Flacho (?–1500) spaustuvėje, lape m³ recto (knyga nepaginuota) aptikti du įrašai lietuvių kalba: *3 dalis lauzimo; mieziene duona*. Tai nežinomo skaitytojo pastabos pamokslų, kuriuose aiškinama Jono evangelijos skirsnis apie berniuko turėtų penkių miežinės duonos kepalėlių padauginimą (Jn 6, 1–15), parašėse. Šiuos įrašus galima sieti su vienu iš buvusių inkunabulo savininkų – Vilniaus katedros pamokslininku Albertu Plocharskiu (įrašas antraštiniame lape: *Alberti Plocharski Eccl[es]iae Cath[olici] Vilnen[sis] Concionatoris*) ir jo veiklos laikotarpio

3 Plačiau apie skaičiavimo žetonus žr. IVANAUSKAS, Eugenijus. Niurnbergo ir Prancūzijos skaičiavimo žetonai Lietuvoje. *Muziejai ir paminklai*, 1991, t. 9, p. 44–49; REMECAS, Eduardas. Skaičiavimo žetonai rasti Vilniuje. *Lietuvos archeologija*, 1999, t. 18, p. 253–261; REMECAS, Eduardas. Valdovų rūmų teritorija – numizmatinis lobynas. *Lietuvos pilyys* 2005, 2006, t. 1, p. 46–51.

4 SAJAUSKAS, Stanislovas. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės monetų legendų studija. *P pinigų studijos*, 1999, t. 2, p. 38.

5 LŪŽYS, Sigitas. Renesanso knyga Kaune. Iš *XV–XVI amžių knygos Kauno bibliotekose*: katalogas. Sudarė Sigitas Lūžys, Rita Urbaitytė, Irena Vitkauskienė. Vilnius, 2006, p. xii. Daugiau informacijos apie Čeklinskį nepavyko rasti.

6 Žr. FEIGELMANAS, Nojus. *Lietuvos inkunabulai*, p. 396; *Vilniaus universiteto bibliotekos paleoti-*

pai: katalogas. Sudarė Nojus Feigelmanas, Irena Daugirdaitė, Petras Račius. Vilnius, 2003, p. 565; *XV–XVI amžių knygos Kauno bibliotekose*, p. 425. Paminėtina, kad pirmuosiuose dviejuose kataloguose pateikta kitokia pavardės forma – *Czieglinski*. 7 Kretingos bernardinų vienuolynas buvo uždarytas 1940 m. liepos 26 d., tad dar atiteko Vytauto Didžiojo universitetui. Tačiau po mažiau negu mėnesio 1940 m. rugpjūčio 21 d. sovietų okupacinės valdžios nutarimu institucija buvo pervadinata Kauno universitetu. Šis faktas paaiškina, kodėl inkunabule yra du tos pačios institucijos skirtingi antspaudai.

8 Petrus de Palude. *Sermones quadragesimales Thesauri novi*. Strasbourg: [Martin Flach], 1487, [142] lap.; 2° (Ink. 262). Žr. FEIGELMANAS, Nojus. *Lietuvos inkunabulai*, Nr. 345.

... sed etiam in dolore de peccatis quasi
 ius cum lacrimis comedend⁹ est. Qui hunc
 iē nō indigne vult comedere: debz sic out
 a māluere et innocēter viuere. Quē de ouī
 a paupis quā diues sibi abstulit dr. ij.
 . r. q. q. erat de pane illi? comedēs et de cali
 ritens. Paup enim ipse ē qui paucas oues
 ter. diues est diabol⁹ qui habet oues et to
 zyniuertas in lup et pecora campi. Istius
 nis fragmēta sunt tres partes hostie fra
 . i. Coz. r. Panis quē frangim⁹ nōne pri
 atio corpis est. Dns etiā hūc panē bene
 at et fregit. Quid autē signū ille tres pres
 at in sententijs. Possum⁹ etiā dicere q⁹ tres
 res sūt: qz hoc sacrificiū offert ad hono
 n scōz in celo. ad salutē vinoz in mūdo.
 de sacerdos dicit vt illis pficiat ad hono
 n: nobis autē ad salutē sempiternā. Et ad
 solutōem penaz in purgatorio. iō dr no

3 dalis lauzimo

Lietuviškas įrašas 3 dalis lauzimo

copiosos diuidunt vt plena sint opa nra.
 Sine eni grāa dei nō sunt plena. Apoc. ij.
 Non inuenio opa tua plena corā teo meo.
 De eodem Sermo L.

Et puer vnus
 hic hris qnqz panes ordeaceos
 Joh. vi. Ordeacei panes sigrē
 possunt auferas refectōes quas hz aīa fide
 lis et doctrina legali. vt de pnia medicinali.
 vel de disciplina siue cōnēctia sensuali. vel
 de pena dñicali. Ista eni licz ordeacā habe
 ant aspiratē. reficiūt tñ aīam et zfortant. De
 pmo Deut. viij. Nō in solo pae viuit hō sē
 in omni sōbz qd egredit de ore dei. Legit da
 melis. r. q. Abacuc intruerat panes i aluo
 lo et ibat in campū vt ferret mellozibz qz tñ

muzicini duona

m 3

Lietuviškas įrašas mieziene duona

1584–1624 m.⁹ Galbūt Plocharskis galėjo mokėti lietuviškai, tačiau reikia papildomų tyrimų norint jam priskirti šiuos įrašus. Paminėtina, kad šio inkunabulo parašėse gausu pastabų lotynų kalba, parašytų panašia rašysena.

Šis inkunabulas yra įrištas kartu su italų pamokslininko dominikono Jokūbo Voraginiečio (isp. Iacopo da Varazze, apie 1228–1298) pasakojimų apie šventuosius rinkiniu *Lombardica historia quae à plerisque Aurea legenda sanctorum appellatur* (Strasbūras, 1490)¹⁰ – viena populiariausių Viduramžių knygų, aktyviai skaitytų ir XVI amžiuje, – labiausiai žinomu „Aukso legendos“ pavadinimu. Tikėtina, kad dvi knygos į vieną konvoliutą buvo surištos jau XVI pradžioje – tai atskleidžia abiejose išlikusios dailininko Jono iš Gardino (lot. Johannes de Grodno) pieštos ne tik raudonos rubrikos bei žali ir raudoni inicialai, bet ir paties jo paliktos pastabos raudonu rašalu abiejų veikalų parašėse ir, svarbiausia, po kolofonais esantys jo įrašai, iš kurių aiškėja, kad Jokūbo Voraginiečio knygos apipavidalinimą jis pabaigė 1516 m. (įrašas: ... a[n]no 1516 Joh[an]n[is] Grodno...), o Petro de Palude – 1517 m. šv. Elžbietos dieną (įrašas: 1517 die S. Eliz[a]beth[ae] Horodno Joh[anne]s finivit). Kaip teigia Gita Drungilienė, „nors nėra aišku, ar šis leidinys buvo jo nuosavybė, ar jam tik patikėtas apipavidalinti“, visgi ši proveniencija liudija, „kad knyga pateko į LDK neilgai trukus po išspausdinimo ir čia funkcionavo jau XVI a. pirmoje pusėje“¹¹. Vėliau, manoma, XVII a. viduryje, šis konvoliutas pateko į Vilniaus bernardinų vienuolyną (įrašas sign. a² recto: PP[atrum] Bernard[inorum] Vilnen[sis]), o po jo uždarymo 1864 m. konfiskuojant knygų rinkinį – į Vilniaus viešąją biblioteką.

NAUJI FAKTAI APIE ANKSTYVIAUSIĄ VILNIAUS UNIVERSITETO BIBLIOTEKOJE SAUGOMĄ INKUNABULĄ

Pasauliniai inkunabulistikos tyrimai taip pat pateikia naujų faktų ir duomenų apie pirmąsias spausdintines knygas. Iki šiol būdavo teigiama, kad Vilniaus universiteto bibliotekoje saugoma ankstyviausia spausdintinė knyga Lietuvoje – vokiečių teologo, Mainco vyskupo Rabano Mauro (lot. Rabanus Maurus, apie 780–856) enciklopedinio pobūdžio knyga *De sermonum proprietate, sive Opus de universo* („Apie kalbų giminystę, arba veikalas apie viską“. Strasbūras, iki 1467)¹² apie mediciną, augalus ir gyvūnus, iškasenas ir metalus, pragarą ir rojų ir kt. Suvestinis inkunabulų katalogas *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* (GW, <http://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/>), taip pat trumpasis inkunabulų sąrašas *Incunabula Short Title Catalogue* (ISTC, http://data.cerl.org/istc/_search), pasiremiami naujausiais mokslininkų tyrimais, patikslina šio leidinio išleidimo datą – „iki 1474 m.“¹³ Kadangi šis inkunabulas išspausdintas be jokių leidimo duomenų, pirminė „iki 1467 m.“ spausdinimo data buvo nustatyta pagal Prancūzijos nacionalinėje bibliotekoje saugomame egzemplioriuje esančio Paryžiaus Dievo Motinos katedros kanauninko Ambroise de Cambrai (?–1495) įrašo „canonicus ecclesiae parisiensis“ datą „1467 20 Iulij“. Rabano Mauro veikalo išleidimo data nukelta pasiremiant šio dvasininko biografijos faktais: iš katedros kanauninko pareigų jis atsistatydino 1459 m. kovo 1 d., o vėl juo buvo patvirtintas tik 1474 m.

9 Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XVI a. = *The Lithuanian catholic clergy (14th–16th c.)*. Parengė Vytautas Ališauskas, Tomasz Jaszczolt, Liudas Jovaiša, Mindaugas Paknys. Vilnius, 2009. (*Bažnyčios istorijos studijos*, t. 2). Nr. 131. Taip pat prieiga per internetą: <<http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/get/LT-LDB-0001:B.03-2009-1367168696050/DS.001.0.01.BOOK>>.

10 Iacopo da Varazze. *Lombardica historia quae à plerisque Aurea legenda sanctorum appellatur*. Strasbourg: [Georg Husner], 1490 08 16, [262] lap.; 2° (Ink. 261). Žr. FEIGELMANAS, Nojus. *Lietuvos inkunabulai*, Nr. 243.

11 DRUNGILIENĖ, Gita. Vieno kūrinio istorija: Jokūbo Voraginiečio Aukso legenda senojoje Lietuvos kultūroje. *Senoji Lietuvos literatūra*, 2012, t. 34, p. 36–37.

12 Rabanus Maurus. *De sermonum proprietate, sive Opus de universo*. [Strasbourg: Adolph Rusch, iki 1467 07 20], [170] lap.; 2° (Ink. 273). Žr. FEIGELMANAS, Nojus. *Lietuvos inkunabulai*, Nr. 372.

13 GW 13557: Hrabanus Maurus. *De universo*. [Strassburg: Drucker mit dem bizarren R (Adolf Rusch), nicht nach 1474]. Prieiga per internetą: <<http://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/docs/GW13557.htm>>; ISTC ir00001000: Rabanus Maurus. *De sermonum proprietate, sive Opus de universo*. [Strassburg: The R-Printer (Adolf Rusch), before 20 July 1467]; [Johannes Mentelin and/or Adolf Rusch, about 1473–75]. Prieiga per internetą: <<http://data.cerl.org/istc/ir00001000>> [žiūrėta 2017 m. rugsėjo 14 d.].

Taigi manoma, kad parašydamas 1467 m. datą Cambrai tiesiog suklydo netyčia sukeisdamas skaičius vietomis¹⁴. Šis Rabano Mauro veikalo išleidimo datos patikslinimas kelia klausimą, koks inkunabulas, dabar saugomas Lietuvoje, laikytinas ankstyviausiuoju. Tam reiktų atskiro tyrimo, nes ir Vilniaus universiteto, ir Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekose saugoma keletas ankščiausiai, t. y. apie 1472 metus, išspausdintų inkunabulų.

Vilniaus universiteto biblioteka gali pasigirti turinti didžiausią inkunabulų rinkinį Lietuvoje, o ankstyviausias čia saugomas inkunabulas su kolofone nurodyta išleidimo data yra italų humanisto, inžinieriaus, popiežiaus Eugenijaus IV (apie 1388–1447) sekretoriaus Roberto Valturijaus (it. Roberto Valturio, 1405–1475) veikalas *De re militari* („Apie karybą“. Verona, 1472)¹⁵, išsiskiriantis savo tematika ir medžio raižinių gausa. Jis yra pirmasis Veronos spaudinys, pirmasis su karinės technikos iliustracijomis, pateiktomis ne dėl grožio, o dėl informacijos. Daugiau negu 100 medžio raižinių, esančių šioje knygoje, kūrė italų skulptorius, architektas ir medalininkas Matteo de' Pasti (1420–apie 1468). Vilniaus universiteto bibliotekos egzempliorius išsiskiria puošniais auksintais įžanginiais skyrių inicialais (iš viso jų devyni), apipintais augalų motyvų ornamentu, derinant raudoną, mėlyną ir žalią spalvas.

Tikėtina, kad visi šie čia paminėti maži atradimai bus įdomūs ir naudingi ne vienam tyrėjui, taip pat ir tiems, kurie domisi senąja knyga.

Įteikta 2017 m. birželio 21 d.

14 Raban Maur. [Opus de universo]. [Strasbourg, Adolf Rusch, ca 1473–1474]. Prieiga per internetą: <<http://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb311668446>> [žiūrėta 2017 m. rugsėjo 14 d.].

15 Valturio, Roberto. *De re militari*. [Verona]: Ioahannes ex Verona, 1472, [262] lap.: iliustr.; 2° (Ink. 286). Žr. FEIGELMANAS, Nojus. *Lietuvos inkunabulai*, Nr. 439.